

ПИТАЊЕ РАЗГРАНИЧЕЊА И ФОРМИРАЊА АРХИВСКИХ ФОНДОВА ПРАВОСУДНИХ ОРГАНА У ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ СРБИЈИ

Апстракт: Упоредо са изменом друштвенополитичког система и економског уређења почетком деведесетих година прошлог века, у Србији је реформисана, поред државне, и правосудна управа. У складу са тим, неопходно је редефинисати постојеће архивске фондове правосудних органа, односно установити њихову крајњу граничну годину и, евентуално, започети нове фондове према критеријумима за формирање архивских фондова. Применом критеријума о формирању фондова и анализом законских прописа који регулишу област правосуђа, настојано је да се одреди хронолошка граница између престалих и започетих архивских фондова правосудних органа.

Кључне речи: формирање фонда, критеријуми, социјалистичка Југославија, Република Србија, правосудни органи, реформа судства, Врховни суд Србије, судови, тужилаштва

Према *Упутству о одређивању критерија о формирању архивског фонда*, основни критеријуми су статус правног лица, промене функција као последица измена друштвенополитичког и државног уређења и промена у карактеру, организацији и надлежности ствараоца фонда.² У *Упутству* су дефинисане друштвенополитичке и државне промене као *корените политичке и друштвене промене – промене у државној власти, државним границама, управном и правном систему*. Поред измене функције, као критеријуми за формирање фонда узимају се и територијалне промене државних граница, односно локалних самоуправа које су довеле до корених промена у карактеру и организацији ствараоца фонда.

У *Препоруци о условима и начину образовања архивског фонда и архивске збирке*, која је донета 1985. године од стране Савета за научноистраживачки рад Савеза архивских радника Југославије, набројано је шест критеријума о условима за стицање својства фонда. Прва два се односе на оснивачки акт и својство правног лица ствараоца фонда, следећа три на услове деловања у погледу друштвенополитичког и државноправног уређења, као и на статус и делокруг рада, организацију и територијалну надлежност ствараоца, док се шестим захтева континуирано и самостално административно пословање ствараоца.³

¹ архивски саветник; *miloradj69@gmail*

² *Упутство о одређивању критерија о формирању архивског фонда*, Архивски преглед, 1, Београд 1969, 71-76.

³ *Препорука о условима и начину образовања архивског фонда и архивске збирке*, Архи-

У погледу формирања архивских фондова правосуђа, **критеријум промене друштвенополитичког система и државноправног уређења** (престанак једне државе и стварање друге државе, промене у државној власти, државним границама, управном и правном систему) представља **обавезан критеријум** за формирање новог фонда, чак и када се задржава исти назив ствараоца фонда и исте функције. Овај критеријум може се повезати и са шестим критеријумом, којим је предвиђено да у оквиру различитог друштвенополитичког и државног уређења континуирано административно пословање неће бити критеријум за формирање једног фонда. Такође, према Препоруци, архивска грађа и документарни материјал, настали у раду органа правосуђа у оквиру истог друштвенополитичког система, стичу својство фонда уколико испуњавају све услове дате у критеријумима.

248

Корените промене државноправног и друштвенополитичког уређења 1990. године у Србији утицале су на организацију, улогу и статус правосудних органа. Упоредо са променом политичког система, реформисани су правни систем и организација правосудних органа. Доминантан принцип јединства власти у самоуправном социјалистичком систему замењен је принципом поделе власти на законодавну, извршну и судску.⁴

Ако се 1991. посматра као година државноправног дисконтинуитета са претходним социјалистичком периодом у историји српске државности и, аналогно томе, примени **критеријум промене друштвенополитичког система и државноправног уређења**, могу се установити нови архивски фондови правосуђа у Републици Србији. Према томе, сви архивски фондови органа правосуђа социјалистичког периода могли би се закључити, без обзира на континуитет функције и надлежности њихових стваралаца.

Поред непосредне примене критеријума *коренитих промена друштвенополитичког и државног уређења*, сматрали смо да је неопходно анализирати законе

вист XXXV, 1–2, Београд 1985, 284-29. Промене у уставном систему Југославије у другој половини седамдесетих година условиле су промене у организацији и функционисању стваралаца архивске грађе. Пред тадашњом архивистичком струком појавили су се нови проблеми у вези са утврђивањем архивских фондова у оквиру постојећег, социјалистичког друштвеног система. Истовремено, због неуједначених ставова и праксе у југословенској архивистици, питање критеријума за формирање фонда било је поново актуелно почетком осамдесетих година прошлог века. После Деветог конгреса архивских радника Југославије, који је одржан у Струги, и Савезног саветовања у Неуму 1982. године, закључено је да треба донети ново упутство за формирање фонда. Тако је две године касније (1985) Савет за научноистраживачки рад Савеза архивских радника Југославије донео *Препоруку о условима и начину образовања архивског фонда и архивске збирке*. О томе више у: Danica Gavrilović, *Formiranje arhivskog fonda*, Arhivist XXXII, 1–2, Београд 1982, 28-41; Milić Petrović, *Kriterijumi za formiranje arhivskih fondova u registraturama*, Arhivist XXXII, 1–2, Београд 1982, 169-19; *Savezno savetovanje arhivskih radnika Jugoslavije. Zaključci (Neum, novembar 1982)*, Arhivist XXXII, 1–2, Београд 1982, 4-6.

⁴ О томе више у: Милорад Јовановић, *Питање разграничења и утврђивања архивских фондова органа власти и управе у постсоцијалистичкој Србији*, Архивска грађа у теорији и пракси, Зборник радова (ур. Слободанка Цветковић), Архивистичко друштво Србије (АДС), књига 6, Београд 2023, 314-331.

који су регулисали правосудне системе социјалистичког и постсоцијалистичког периода у Србији, како би се могли дефинисати нови архивски фондови судства. На основу промене статуса, надлежности и организације судова, могла би се прецизније одредити година разграничења са социјалистичким периодом, а самим тим и година раздвајања архивских фондова судске провенијенције.

ОРГАНИЗАЦИЈА СУДСТВА И ПРЕГЛЕД АРХИВСКИХ ФОНДОВА СУДСКЕ ПРОВЕНИЈЕНЦИЈЕ У СРБИЈИ (1945–1990)

Први послератни Закон о уређењу народних судова донела је Привремена народна скупштина Демократске Федеративне Републике Југославије (ДФЈ) 26. августа 1945. године.⁴ Према Закону, правосудје врше Врховни суд ДФЈ, врховни судови федералних јединица, Врховни суд Војводине, окружни судови и срески судови, док су општински судови укинати.

Срески судови (члан 21) решавали су у првом степену кривичне и грађанске ствари. У кривичне ствари спадају кривична дела против живота, тела, слободе, чести, имовине приватних лица, здравља, јавног морала, брака и породице. Грађанске ствари обухватају имовинско-правне спорове грађанских лица, спорове због ометања поседа, спорове из уговора о закупу и најму, спорове из односа родитељства, брачне и ванбрачне спорове, спорове из радних односа, ванпарничне и извршне ствари.

Окружни судови (чланови 27-29) вршили су надзор над радом среских судова и одлучивали по редовним жалбама поднетим против одлука среских судова. У првом степену решавали су у кривичним и грађанским стварима. У кривичне ствари спадају кривична дела против отаџбине, државе и уређења, против народне власти, против народне имовине, против опште сигурности људи, имовине и јавног саобраћаја, против службене дужности. Окружни суд решава и грађанске ствари у имовинско-правним споровима у којима је тужена страна установа, предузеће или организација јавног карактера.

У Уставу из 1946. године дефинисани су начела уређења, положај и принципи организације „народних судова“. Према Уставу, органи правосудја у Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ) су Врховни суд ФНРЈ, врховни судови република и аутономних покрајина, окружни и срески судови.⁵

Уставним законом из 1953. године предвиђен је на нивоу Федерације Савезни врховни суд који је издвојен као посебан и самосталан орган у односу на Савезну народну скупштину. На истом принципу самосталности судства, републичким

5 *Устав ФНРЈ*, „Службени лист ФНРЈ“, 10/1946. Проф. др Момчило Грубач, *Организација судова у Србији и Војводини од 1945. до 2006. године*, Архивски анали, Часопис Друштва архивских радника Војводине, година IV, број 4, Нови Сад 2007, 159-179. Аутор даје условну периодизацију судског послератног система која има више „шематски него суштински карактер“ и која се заснива на „преломним тачкама“ – датумима доношења устава. На основу овог става, у делу текста са поднасловом „Историјски преглед организације судова у Србији и Војводини после 2. светског рата“, издваја се и анализира шест периода у развоју судског система у Србији од 1945. до 2006. године.

уставним законима и Статутом Аутономне Покрајине (АП) Војводине регулисани су врховни републички, односно Врховни суд Војводине.

Уставним променама започета је реформа судства, те је новим Законом о судовима из 1954. године прописана нова организација судског система. Поменутиим Законом прописано је да суђење у ФНРЈ врше редовни, привредни и војни судови. Посебним законима регулисана је организација и надлежност привредних и војних судова. Структуру редовних судова чинили су срески, окружни, Врховни суд АП Војводине, републички врховни судови и Савезни врховни суд. Одлуке о оснивању и територијалној надлежности среских и окружних судова доносиле су републичке скупштине, односно Скупштина АП Војводине. Првостепена надлежност у кривичним и грађанским предметима припадала је среским и окружним судовима. Окружни судови су судили за тежа кривична дела и у важнијим грађанским споровима, а као другостепени су решавали случајеве по жалбама на одлуке среских судова. Републички врховни судови су решавали у кривичним и грађанским предметима поводом жалби на одлуке окружних судова и на захтеве на заштиту законитости против одлука среских судова. Савезни врховни суд одлучивао је у кривичним, грађанским и другим предметима у последњем степену.⁶ Привредни судови основани су посебним Законом из 1954. године. Према том Закону, били су предвиђени окружни привредни судови, виши привредни судови и Врховни привредни суд. Окружни привредни судови оснивани су за подручје више срезова. Оснивање, надлежност и укидање окружних привредних судова поверени су републичким народним скупштинама. Виши привредни суд био је надлежан за територију једне републике. Врховни привредни суд био је навиши привредни суд на нивоу Федерације.

Нове промене у правосудном систему наступиле су после усвајања Устава Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) из 1963. године. Надлежност и организација судства регулисани су Основним законом о судовима опште надлежности и Законом о привредним судовима, који су донети 1965. године.⁷ Према уставној и законској регулативи, судови опште надлежности били су општински (раније срески), окружни, републички врховни судови и Врховни суд Југославије (раније Савезни врховни суд). Општинске и окружне судове оснивала је Република. У покрајинама су основана одељења Врховног суда Србије уместо ранијих покрајинских врховних судова.⁸

После доношења Устава СФРЈ из 1974. године, законски прописи из области организације и надлежности судства поверени су законодавној власти република,

⁶ *Закон о судовима*, „Службени лист ФНРЈ“, 30/1954.

⁷ *Основни закон о судовима опште надлежности*, „Службени лист СФРЈ“, 7/65.

⁸ Одељења су укинута после Уставних амандмана из 1967. и 1968. године. Уставним амандманом V Устава СР Србије, од 29. јанура 1968. године, регулисано је оснивање врховних судова у аутономним покрајинама са положајем, правима и дужностима републичких врховних судова. По усвајању *Закона о судовима опште надлежности у САП Војводини*, 1. маја 1969. године („Службени лист САПВ“, 9/1969), отпочео је са радом Врховни суд Војводине, уместо ранијег Одељења врховног суда Србије у Новом Саду. Устав из 1963. године промењен је три пута (1967, 1968. и 1971) и донета су 42 амандмана.

односно покрајина.⁹ Законом о Савезном суду, од априла 1974. године, укинати су Врховни суд Југославије и Врховни привредни суд. Савезни суд је преузео надлежност Врховног привредног суда у предметима привредних преступа.¹⁰ Децембра исте године Скупштина Социјалистичке Републике Србије (СРС) донела је Закон о редовним судовима, а наредне 1975. усвојен је Закон о судовима удруженог рада, чиме су престали да важе Основни закон о судовима опште надлежности и Закон о привредним судовима из 1965. године. Суштинске промене у погледу организације судства односиле су се на оснивање самоуправних судова, односно судова удруженог рада, мировних већа и друштвених бранилаца самоуправања.¹¹

Последњи закони у социјалистичкој Србији, који су регулисали правосудни систем, донети су 1989. године. Законом о јавном тужилаштву из 1989. године, поред републичког, предвиђена су покрајинска, окружна и општинска тужилаштва као *самостални државни органи* одговорни Скупштини СРС, односно скупштинама друштвенополитичких заједница, за чију територију су основана. Именовање и разрешење тужилаца поверено је Скупштини СРС, односно покрајинским скупштинама за територију аутономних покрајина. Законом је основано 80 општинских и 19 окружних тужилаштава.¹²

Законом о редовним судовима из 1989. године дефинисани су редовни судови као *органи државне власти који у јединственом систему власти и самоуправања радничке класе и свих радних људи обављају судску функцију*.¹³ Према том Закону, судове бира и разрешава Скупштина СРС, односно скупштине аутономних покрајина за покрајинску судску хијерархију. Редовни судови опште надлежности су општински и окружни судови, врховни судови аутономних покрајина и Врховни суд Србије. Предвиђена су 94 општинска и 19 окружних судова. Поред судова опште надлежности, Закон регулише оснивање и надлежност привредних судова. Структура привредних судова обухватала је девет окружних и Виши привредни суд у Београду.¹⁴

*

Упоредо са развојем југословенских институција власти и судства, било је неопходно установити и њихов статус као стваралаца архивске грађе. Питање одређивања (формирања) архивских фондова у југословенској архивистици нарочито је било актуелно у првим годинама после Другог светског рата, када је из огромног корпуса несређене архивске грађе требало издвојити и формирати фондовске це-

⁹ Radivoje Ilić, *Trideset godina pravosuđa SFRJ*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, br. 15, Niš 1975, <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z15/06z15.pdf> (приступљено 2. 9. 2023)

¹⁰ *Закон о Савезном суду*, „Службени лист СФРЈ“, 21/1974. Видети: Архив Југославије, Фонд Врховног привредног суда (1947–1974) (АЈ, 213); <http://inventar.arhivju.rs/beleske/beleska213.pdf>

¹¹ R. Pić, *nav. delo*, passim; проф. др М. Грубач, *nav. delo*, 173-174.

¹² *Закон о јавном тужилаштву*, „Службени гласник СРС“, 45/1989, <http://bpp.uzzpro.gov.rs/Register.aspx> (приступљено 18. 10. 2023)

¹³ Члан 1. *Закон о редовним судовима* („Службени гласник СРС“, 45/1989)

¹⁴ *Закон о редовним судовима*, „Службени гласник СРС“, 45/1989, <http://bpp.uzzpro.gov.rs/Register.aspx> (приступљено 18. 10. 2023)

лине према прихваћеном принципу провенијенције и утврђеном уставноправном и политичком дисконтинуитету нове Југославије у односу на Краљевину Југославију. Примењен је критеријум по коме се *корените политичке и друштвене промене, промене државне власти, државних граница, управног и правног система увек одражавају у архивској грађи на одређеној територији*. Сви органи државне власти, управе и правосуђа предратне Југославије посматрани су као бивши, а органи нове Југославије као нови ствараоци фондова.¹⁵

Исти принцип није примењен током образовања фондова правосудних органа претходних периода српске и југословенске прошлости. Иако се српска државност развијала од аутономне (1830) до независне кнежевине (1878) и краљевине (1882), а од 1918. године у заједничкој држави Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевина СХС), правосудни систем са правосудним органима у свим овим државним развојним етапама посматран је у целини. Фондови правосуђа до 1945. године воде се у континуитету и нису разграничени на посебне периоде, већ су сврстани у једну групу фондова.¹⁶ Тако је у Државном архиву Србије формиран Фонд Касационог суда у Београду, са хронолошким одредницама 1846–1944. година, односно Фонд Апелационог суда, који обухвата период од 1837. до 1944. године.¹⁷ Истоветан приступ примењен је код формирања фондова Округног суда за град Београд (1841–1944), Округног суда за округ београдски (1918–1944), Трговачког суда у Београду (1859–1944)¹⁸ у Историјском архиву Београда¹⁹, као и код фондова окружних и средњих судова до 1944. године који се налазе у фондусима јавних архива у Србији.²⁰ Архивска грађа судских органа, који су формиран од стране окупационих власти у Другом светском рату, издвојена је у посебне фондовске целине у оквиру корпуса фондова правосуђа до 1944. године, као што су Фонд Средског суда

252

¹⁵ О овоме детаљније у: Emil Vojnović, *Kriteriji za određivanje arhivskog fonda*, Arhivist VII, 1–2, Београд 1958, 22–25; Даница Гавриловић, *Разграничење фондова у архивистичкој пракси*, Архивски преглед, 1–2, Београд 1966, 26–46.

¹⁶ Обављено је разграничење према надлежности архивских институција, првенствено између Државног архива Србије и јавних (градских, регионалних, међуопштинских) архива. О томе више у: *Водич Историјског архива Београда* (прир. Оливера Таушановић, Емилија Бадер), Водич кроз архивску грађу Србије, V, књ. прва, Београд 1984. (даље: *Водич Историјског архива Београда*), <https://www.arhiv-beograda.org/rs/fondovi-i-zbirke/pretraga-fondova-zbirki> (приступљено 11. 2. 2024)

¹⁷ *Водич Архива Србије* (прир. Јелена Недељковић et.al), Водич кроз архивску грађу Србије, I, књига прва, Београд 1973; *Архивски фондови и збирке у архивима и архивским одељењима у Социјалистичкој Републици Србији (без социјалистичких аутономних покрајина)*, гл. и одг. ур. Средоје Лалић, Савез друштва архивских радника Југославије, Београд 1978, 44 (даље: *Архивски фондови и збирке, СР Србија*).

¹⁸ Мирослава Симоновић, *Трговачки суд у Београду 1860–1945*, Архивски преглед, 1, Београд 1972, 109–117.

¹⁹ *Водич Историјског архива Београда*, 462–470.

²⁰ У Историјском архиву у Јагодини фондови: (Ф. 140) Округни суд у Јагодини (1823–1941) и (Ф. 141) Округни суд у Ћуприји (1824–1941). Видети у: *Водич Историјског архива „Средње Поморавље“ Светозарево* (прир. Радмила Тошић), Водич кроз архивску грађу Србије, IV, Светозарево 1984, 221–222. Фондови окружних судова у историјским архивима у Ваљеву, Врању, Крагујевцу, Неготину, Нишу, Пожаревцу, Прокуљљу, Ужицу, Чачку и Шапцу. Видети водиче кроз архивску грађу наведених архива и у: *Архивски фондови и збирке, СР Србија...*, passim.

за град Београд (1942–1944)²¹ или Фонд Царибродског среског суда (1941–1944) (Историјски архив у Пироту, А 2.1.93.).²² Прегледом издања Савеза друштва архивских радника Југославије, под називом *Архивски фондови и збирке у архивима и архивским одељењима у Социјалистичкој аутономној покрајини Војводини* (1977), односно *Социјалистичкој аутономној покрајини Косово* (1986), правосудни фондови према класификационој шеми били су подељени, као и у архивима у тадашњој Социјалистичкој Републици (СР) Србији, на период до 1944. и на период после 1945. године.²³

С обзиром на посебност политичког и друштвеноисторијског развоја Војводине, који се одвијао у границама Хабсбуршке монархије до 1918. године, у архивима у Војводини извршено је раздвајање фондова правосудних органа до 1944. године на три периода. Први обухвата архивске фондове правосудних органа до краја Првог светског рата (1918), пошто је на подручју данашње Војводине до 1918. године био на снази мађарски правосудни систем са мрежом среских и окружних судова, односно аустријско правосуђе у деловима Славонске крајине (јужни Срем) и на територији *среских судова у Жабљу, Тителу, Белој Цркви, Ковину и Вршцу (Уљми) и Окружног суда у Панчеву*.²⁴ Други се односи на правосудне фондове у Краљевини (СХС) Југославији од 1918. до 1941. године. Трећем периоду од 1941. до 1944. припадају архивски фондови судова који су настали у време окупационих власти (мађарских, немачких и Независне Државе Хрватске) током Другог светског рата.²⁵ Оваква периодизација примењена је као један од критеријума за груписање правосудних фондова и израду класификационе шеме свезака *Водича кроз архивске фондове за архиве у Војводини у едицији Водич кроз архивску грађу Србије*.²⁶

²¹ *Водич Историјског архива Београда*, 467.

²² *Водич Историјског архива у Пироту* (прир. Предраг М. Видановић), *Водич кроз архивску грађу Србије*, XIX, Пирот 2019, 135.

²³ *Архивски фондови и збирке у архивима и архивским одељењима у Социјалистичкој аутономној покрајини Војводини*, гл. и одг. ур. Средоје Лалић, Савез друштва архивских радника Југославије, Београд 1977; *Архивски фондови и збирке у архивима и архивским одељењима у Социјалистичкој аутономној покрајини Косово*, гл. и одг. ур. Средоје Лалић, Савез друштва архивских радника Југославије, Београд 1986.

²⁴ Иван Божић, Сима Ћирковић, Милорад Екмечић, Владимир Дедијер, *Историја Југославије*, Београд 1972, 446–447.

²⁵ *Водич кроз архивске фондове Историјског архива Зрењанин* (прир. Верица Николић и Тања Милошевић), *Водич кроз архивску грађу Србије*, *Водич кроз архивске фондове за архиве у Војводини*, XIV/1, Зрењанин 2007; *Vodič kroz arhivske fondove Istorijskog arhiva Subotica* (прир. Tatjana Segedinčev et.al), *Vodič kroz arhivsku građu Srbije*, *Vodič kroz arhivske fondove za arhive u Vojvodini*, XVIII/1, Subotica 2011. Према горе наведеној периодизацији у Историјском архиву у Суботици формиран су фондови (Ф. 23) Краљевски судбени сто Суботице (1871–1918) и (Ф. 34) Срески суд Суботица (1871–1918); Фонд (Ф. 45) Окружног суда Суботица (1919–1941); Фонд (Ф. 62) Краљевског судбеног стола (1941–1944). Видети и правосудне фондове у Историјском архиву *Срем*: (Ф. 36) Краљевски котарски суд Стара Пазова (1873–1918), (Ф. 54) Срески суд Стара Пазова (1919–1941), (Ф. 75) Котарски суд Стара Пазова (1941–1944), <https://www.arhivsrrem.org.rs/site/registar2.php> (приступљено 17. 2. 2024).

²⁶ *Упутство за израду водича кроз архивске фондове за архиве у Војводини*, Редакција Водича кроз архивску грађу Србије, Архив Србије, 04 бр. 1196, 26. децембра 2002, Београд. Едиција *Водич кроз архивску грађу Србије* започета је публикавањем прве

Постојећи методолошки приступ у домаћој архивистици у погледу разграничења и образовања фондова правосуђа могао би се аргументовати количином сачуване архивске грађе правосудне провенијенције за период до 1945. године (нарочито јавних архива у централној Србији и на Косову и Метохији), која је најчешће фрагментарна или у потпуности недостају читави фондови. Други аргумент огледа се у нормативном континуитету организације судства, пошто је први закон који је регулисао правосуђе у Србији из 1865. године, *Закон о устројству судства* (окружних, Апелационог и Касационог суда), био практично на снази до 1928. године. Иако је у међувремену конституисана држава Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевина СХС) и донет Видовдански устав 1921. године, није успостављен јединствен правосудни систем на нивоу целе државе. До доношења Закона о уређењу судова из 1929. године²⁷, правосудна организација у земљи била је хетерогена и обухватала је шест правних подручја²⁸ са историјским, верским и политичким наслеђем, које су етничке и верске скупине унеле у заједничку државу.²⁹ Треће, са становишта

254

књиге *Водича Архива Србије* 1973. године. О томе више у: Јелена Недељковић, *Водич кроз архивску грађу Србије*, Архивски преглед, 1–2, Београд 1980, 30–39. О раду Редакције Водича кроз архивску грађу Србије у периоду од 2002. године, са прегледом публикованих водича у архивској мрежи Србије, детаљније у: Бранка Јаначковић, Славица Солонун, *Едиција „Водич кроз архивску грађу Србије“*, Архивска грађа у теорији и пракси, Зборник радова (ур. Слободанка Цветковић), АДС, књига 4, Београд 2020, 70–90.

²⁷ Срђан Шаркић, Драгољуб Поповић, Драган Николић, *Историја српског правосуђа*, Београд 1997, 87–94. Претходни Закон о уређењу редовних судова од 24. септембра 1928, који је изгласан на заседању Народне скупштине 2. августа исте године, није ступио на снагу због укидања устава и парламентарног система 6. јануара 1929. године. Нови закон о уређењу редовних судова био је донет у политичким и државно-правним околностима, које су биле последица укидања устава и парламентарног режима и завођења монархове (Александар I Карађорђевић) апсолутне власти.

²⁸ *И. Божич, С. Ђирковић, М. Екмечић, В. Дедијер, нав. дело, 446–447. Наводи се шест правних подручја у Краљевини Југославији: подручје у коме је важио Српски грађански закон /.../, подручје у коме је важио Црногорски имовински закон /.../, подручје Војводине и Срема, у коме је важио Аустријски грађански законик пре новеле од 1914. и 1915. године /.../, подручје Словеније, Далмације, део Истре и Прекомурје, у коме је важило Аустријски грађански законик, подручје Војводине, у коме је важило мађарско право, и подручје Босне и Херцеговине са Аустријским грађанским закоником и шеријатским правом за муслимане.*

²⁹ Успостављање јединствене организације судства започето је 18. јануара 1929. године, доношењем *Закона о уређењу редовних судова за Краљевину СХС*. Законом су били предвиђени срески, окружни и апелациони судови чија се територијална надлежност, у суштини, поклапала са већ постојећим правосудним органима у целој земљи. Котарски судови, у крајевима који су до оснивања Краљевине СХС припадали Аустроугарској монархији, претворени су у среске, док су судбени столови у Хрватској и Славонији и окружни (земаљски) судови у Далмацији, Босни и Херцеговини, Банату, Бачкој и Барањи добили јединствени назив *окружни*. У погледу апелационих судова задржана је постојећа организација: апелациони судови у Београду, Скопљу и Новом Саду, Бански стол у Загребу, виши земаљски судови у Љубљани и Сплиту и Велики суд у Подгорици. Као и код нижих судова, организација врховне судске инстанце – Касационог суда, била је заснована на наслеђеном стању. Постојећи Касациони суд у Београду, Сто седморице у Загребу, Врховни суд у Сарајеву и Велики суд у Подгорици функционисали су као

државноправног континуитета, Краљевина Србија је унела своју државност у новостворену државу, Краљевину СХС, као већ независна држава са сопственом династијом, па самим тим није престала да постоји, док је Војводина утемељила нови државни легитимитет у саставу Србије на основу Резолуције о прикључењу Србији, која је донета на *Великој народној скупштини Срба, Буњеваца и осталих Славена у Војводини* 25. новембра 1918. године и тиме раскинула државноправни статус према Хабсбуршкој монархији.³⁰

Поред евентуално оправдане аргументације, уочљиви су недоследност и неуједначеност у погледу примене критеријума **промене друштвенополитичког система и државноправног уређења (престанак једне државе и стварање друге државе, промене у државној власти, државним границама, управном и правном систему)** током формирања фондова судске провенијенције до 1944. године у архивима у Србији. На другој страни, током образовања фондова судства социјалистичког периода, критеријум промене друштвенополитичког система и државног уређења примењен је као апсолутни принцип за формирање нових фондова на нивоу архивске мреже Србије.

*

На основу доступних података који су садржани у водичима, пописима фондова и регистрима архивске грађе архивских институција у Србији, социјалистичком периоду припада четрдесет архивских фондова средњих судова, педесет фондова општинских и деветнаест фондова окружних судова, осам фондова привредних судова, једанаест фондова судова удруженог рада и пет фондова тужилаштва.³¹ Поред овог броја фондова, у Државном архиву Србије, Архиву Југославије и покрајинским архивима чувају се и фондови највише правосудне хијерархије социјалистичког периода југословенске и српске државности.

одељења Касационог суда. О правосудном систему у нововековној Србији и Краљевини СХС видети у: С. Шаркић, Д. Поповић, Д. Николић, *нав. дело*, Београд 1997, 53-102; Зоран С. Мирковић, *Српска правна историја, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2017, 183-194; Бранко Петрановић, Историја Југославије 1918-1978*, Београд 1980, 34.

³⁰ Б. Петрановић, *нав. дело*, 26-28.

³¹ Аутор захваљује колегиници Татјани Драгићевић, архивској саветници из Државног архива Србије, на великој помоћи током евидентирања фондова правосудних органа за период после Другог светског рата у архивској мрежи Србије. Напомињемо да евиденција није настала непосредним анкетирањем архива, већ на основу јавно доступних података у архивској мрежи Србије, које смо упоредили са подацима у Централном регистру архивске грађе. Евентуална одступања не утичу квалитативно на изведене закључке који су настали на основу анализе фондова правосудне провенијенције са становишта њиховог одређивања као целина. Веома корисни подаци о правосудним фондовима после Другог светског рата дати су у радовима Стојанке Бојовић и Татјане Стеванчев. Видети у: Стојанка Бојовић, *Правосудни органи у Нишу, непосредно и након Другог светског рата (1944–2020)*, Архивска грађа у теорији и пракси, Зборник радова (ур. Слободанка Цветковић), АДС, књига 5, Београд – Нови Сад 2022, 451-470; Татјана Стеванчев, *Фондови средњих судова у Историјском архиву Сомбор*, Архивски анали, Часопис Друштва архивских радника Војводине, година IV, број 4, Нови Сад 2007, 249-280.

У Државном архиву Србије похрањена је архивска грађа фондова Врховног суда Србије (1945–), Уставног суда РС (1963–), Вишег привредног суда (1954–), Републичког јавног тужилаштва (1945–) и Суда удруженог рада РС (1976–1991). У Архиву Југославије налазе се фондови Савезног суда (1946–2003), Савезног уставног суда (1992–2003) и Врховног привредног суда (1947–1974). У Архиву Војводине, поред фондова Окружног суда (1945–), Окружног јавног тужилаштва (1945–), Окружног привредног суда (1954–1978) и Вишег привредног суда (1954–1978) у Новом Саду, чувају се фондови Врховног суда Војводине (1945–1991), Уставног суда Војводине (1969–1991), Суда удруженог рада Војводине (1976–1991) и Покрајинског јавног тужилаштва (1945–1991), који припадају покрајинској правосудној хијерархији.³² Према расположивим подацима, у Архиву Косова и Метохије до 1998. године били су смештени фондови Среског суда (1946–1966), Окружног суда у Пећи (1966–1980) и Фонд Окружног суда у Приштини (1966–1980).³³ Претраживањем веб портала *Државне архивске агенције Косова* добијени су резултати за фондове Среског суда (погрешно уписан као Окружни) и Окружног суда у Призрену.³⁴

Ако се фондови правосудних органа социјалистичког периода у домаћим архивима анализирају као утврђене фондовске целине, може се запазити следеће:

- дефинисане су почетне хронолошке одреднице фондова и извршено је разграничење у односу на фондове претходног периода;
- присутна је неуједначеност у погледу одређивања фондова, нарочито када су у питању фондови укинутих среских судова;
- фондови правосудних органа, чији су ствараоци престали са радом, хронолошки су затворени;
- фондови тужилаштва и судова опште надлежности (окружни, општински) хронолошки нису затворени после промене политичког система и државног статуса Србије;

³² Хронолошке границе стваралаца дате су у описима фондова Архива Војводине, <https://arhivvojvodine.org.rs/fondovi-i-zbirke-arhiva-vojvodine/> (приступљено 27. 9. 2023). За обраду наше теме били су нам драгоцени радови публиковани у часопису *Архивски анали*, са Међународног саветовања у Новом Саду (одржано крајем 2006. године у организацији Друштва архивских радника Војводине и Архива Војводине). (Архивски анали, Часопис Друштва архивских радника Војводине, година IV, број 4, Нови Сад 2007). Видети следеће радове у оквиру наведене публикације: Катарина Марковић, *Врховни суд Војводине Нови Сад (1945–1991)*, 211–217; Љубица Будаћ, *Уставни суд Војводине Нови Сад (1969–1991)*, 225–234; Светислава Љубљанац, *Виши привредни суд Нови Сад (1954–1978)*, 235–241.

³³ Стојанка Бојовић, *Извештај Спољне службе Архива Косова и Метохије о стању архивске грађе и регистратурског материјала судова*, 4. мај 1998. године. Према Извештају, на територији надлежности Архива Косова и Метохије као ствараоци правосудне архивске грађе регистровани су Окружни суд у Пећи, Окружни суд у Приштини, Окружни суд у Призрену, Окружни суд у Гњилану, Окружни суд у Косовској Митровици, Привредни суд у Приштини, Покрајинско веће за прекршаје и окружна јавна тужилаштва у Пећи, Приштини, Призрену и Косовској Митровици. (Захваљујем колегиници, архивској саветници Стојанки Бојовић, на уступљеној копији *Извештаја*)

³⁴ Arkiva Elektronike, <https://asha-ks.net/> (приступљено 23. 10. 2023)

- фондови привредних (трговинских) судова који су основани 1954. године, без обзира на промене друштвенополитичког, али и економског система почетком деведесетих година прошлог века, нису хронолошки затворени;
- присутна је тенденција да се у континуитету воде фондови правосудних органа чији су ствараоци наставили са радом, без обзира на *корените промене друштвенополитичког и државног уређења*, које су довеле до промене статуса, надлежности и организације судова и тужилаштва.

СУДСКИ СИСТЕМ У ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ СРБИЈИ (1991–2006) И ПИТАЊЕ ОДРЕЂИВАЊА АРХИВСКИХ ФОНДОВА СУДСТВА

Прокламовањем новог Устава и одржавањем вишестраначких избора 1990. године у Србији је успостављен нови политички систем. У складу са тим, конституисани су нови органи државне власти и започета је реформа управе и судства. Процес реформисања правосуђа био је дуготрајан и често успораван због специфичног државног и уставно-правног развоја Србије деведесетих година прошлог и почетком XXI века.³⁵

257

Први постсоцијалистички Закон о судовима усвојен је 1991. године. Према том Закону, судови су дефинисани као самостални и независни државни органи.³⁶ Председнике судова, судије и судије поротнике бира и разрешава Народна скупштина. Судови су подељени на судове опште надлежности и привредне судове.³⁷ Судови опште надлежности су општински судови, окружни судови и Врховни суд Србије. Општински суд се оснива на територији једне или више општина и може имати самосталне организационе јединице (одељења) у оквиру територијалне надлежности суда. Окружни суд се оснива на подручју два или више општинска суда. Привредни суд се оснива на територији више општина и може имати своја одељења. Виши привредни суд оснива се на нивоу Републике.³⁸

Општински судови су надлежни у кривичним и грађанским предметима у првом степену, али у првом степену решавају и ванпарничне предмете, извршне и земљишно-књижне ствари. У члану 18. набројано је сто тридесет осам општинских судова у Републици Србији.

Окружни суд одлучује о жалбама против одлука општинских судова и у првом степену суди за тежа кривична дела, дела одавања државне тајне, позивања на насилну промену уставног уређења и слично. Територијална надлежност тридесет окружних судова одређена је 21. чланом Закона.

Привредни суд одлучује у првом степену у привредним споровима и привредним преступима. Привредни суд је водио и регистар предузећа и других субјеката.

³⁵ Љубодраг Димић, *Историја српске државности. Србија у Југославији, III*, Нови Сад 2001, 404-457.

³⁶ Проф. др М. Грубач, *нав. дело*, 174-175. У погледу дефинисања судова као независних органа, аутор наводи да Уставом (1990) и Законом о судовима из 1991. године нису створени реални услови за независно судство и да су промене „биле више декларативне него суштинске и никада нису спроведене у друштвеној пракси“.

³⁷ *Закон о судовима*, „Службени гласник РС“, 45/1991.

³⁸ *Исто*

Чланом 22. наведено је шеснаест привредних судова са територијалном надлежношћу. Виши привредни суд са седиштем у Београду одлучује по жалбама против одлука привредних судова.

Врховни суд је највиши суд у Републици надлежан да одлучује о редовним правним лековима против одлука окружних судова и ванредним правним лековима против правоснажних одлука судова. Врховни суд врши надзор над радом судова у Републици.

Чланом 71. Закона о судовима прописано је да се нова организација судства мора спровести до 31. децембра 1991. године. Даном почетка примене закона, 8. августа 1991. године, престали су са радом следећи судови:

- Врховни суд Војводине;
- Врховни суд Косова;
- Суд удруженог рада Србије;
- Суд удруженог рада Војводине;
- Суд удруженог рада Косова;
- основни судови удруженог рада у Београду, Шапцу, Зајечару, Чачку, Крагујевцу, Нишу, Пожаревцу, Ужицу, Врању, Суботици, Сомбору, Новом Саду, Зрењанину, Панчеву, Сремској Митровици, Кикинди, Бечеју, Приштини и Ђаковици;³⁹
- Окружни привредни суд у Ђаковици;
- Општински суд у Србици.

Такође, престало је са радом шеснаест општинских судова који су рад наставили као одељења у саставу других одговарајућих општинских судова.⁴⁰ Према томе, престанком рада набројаних судова 1991. године, могу се одредити и граничне године њихових архивских фондова, односно година њиховог гашења као стваралаца архивске грађе.⁴¹

Када су у питању тужилаштва, према Закону о јавном тужилаштву из 1991. године у Републици Србији предвиђено је да функцију јавног тужилаштва обављају републички јавни тужилац, окружни јавни тужиоци (30) и општински јавни тужиоци (109).⁴² Последњег дана 1991. године престали су са радом покрајинска јавна тужилаштва у Новом Саду и Приштини и општинско јавно тужилаштво у Србобрану, па су се самим тим и њихови архивски фондови могли закључити.

³⁹ О конституисању и организацији судова удруженог рада видети: *Закон о судовима удруженог рада*, „Службени гласник СРС“, 32/1975; Весна Петровић, *Судови удруженог рада као нови стваралаци архивске грађе*, Архивски преглед, 1–2, Београд 1981, 113–124.

⁴⁰ Општински судови у Блацу, Белој Паланци, Ражњу, Подујеву, Бачу, Бачком Петровцу, Беочину, Пландишту, Жабљу, Иригу, Новој Црњи, Пећинцима, Сечњу, Србобрану и Зубином Потоку.

⁴¹ Милић Ф. Петровић, Утврђивање архивског фонда, регистратуре и разграничење надлежности архива код нових стваралаца архивске грађе, Архивски преглед, 1–4/1992–1993, Београд 1997, 13–33.

⁴² *Закон о јавном тужилаштву*, „Службени гласник РС“, 43/1991; М. Ф. Петровић, нав. дело, 18.

Према Закону о судовима, наставили су са радом Виши привредни суд Србије, досадашњи привредни судови (осим Окружног привредног суда у Ђаковици) и окружни и општински судови опште надлежности који нису на листи укинутих.⁴³ Ако би се искључиво држали критеријума промене друштвенополитичког система и државноправног уређења, онда би се и фондови ових правосудних органа, без обзира што су наставили са радом, морали хронолошки затворити.⁴⁴ Тиме би се 1991. година дефинисала као година разграничења архивских фондова правосудне провенијенције у Србији.

Међутим, уколико се утицај промена друштвенополитичког система и државног уређења посматра кроз законске прописе који су реформисали правосудни систем у Србији деведесетих година прошлог века, могло би се закључити другачије. Пошто је примена чланова Закона 12-20, који се односе на стварну и територијалну надлежност судова, одложена до почетка 2007. године због уставних промена⁴⁵, општински и окружни судови, Врховни суд Србије и привредни судови наставили су са радом према организацији судства социјалистичког периода. Имајући у виду ове чињенице и уколико би се посматрао континуитет функције и надлежности, али и организација и положај правосудних органа, пре би се могло говорити о наставку архивских фондова постојећих стваралаца архивске грађе и документарног материјала, него о њиховом престанку.

Упоредо са променом политичког система и државног уређења у Србији текли су последњи дани социјалистичке Југославије. Републике у саставу југословенске федерације прогласиле су самосталност, напуштајући савезну државу. Током ових догађаја, политичка руководства Србије и Црне Горе, усамљена у настојању да се сачува заједничка држава, формирају Савезну Републику Југославију (СРЈ) 1992. године. Јединствена држава, поред заједничких органа извршне и законодавне власти, огледала се и у формирању институција правосуђа, Савезног суда и Савезног уставног суда.⁴⁶ Ови савезни судови су укинати формирањем Државне заједнице Србије и Црне Горе 2003. године. Самим тим, као ствараоци архивске грађе престали су да постоје Савезни суд и Савезни уставни суд, без обзира на формално оснивање Суда Србије и Црне Горе.⁴⁷ Чланице државне заједнице самостално су развијале и организовале правосудне системе, који су добили формално-правни идентитет националног правосуђа 2006. године, када је престала да постоји заједничка држава.

⁴³ Закон о судовима, „Службени гласник РС“, 45/1991.

⁴⁴ По питању примене критеријума коренистих промена друштвено-политичког система и државно-правног уређења из Упутства о утврђивању фондова, наш став се разликује од закључка и става Милића Петровића који сматра „да аналогно Упутству о утврђивању фондова“ досадашње фондове судова који нису престали са радом на основу Закона о судовима из 1991. године треба наставити. Видети у: М. Ф. Петровић, *нав. дело*, 18.

⁴⁵ Уставни закон за спровођење Устава републике Србије, „Службени гласник РС“, 116/2008.

⁴⁶ Устав СРЈ, „Службени лист СРЈ“, 1/1992.

⁴⁷ О томе више у: Архив Југославије, *Савезни суд 1945–2003*, Историјска белешка (Љубица Вуковић, Мирослава Медаковић), Београд, новембар 2011, <http://inventar.arhivyu.rs/beleske/beleska212.pdf> (приступљено 12. 9. 2023)

После промене Устава 2006. године и конституисања Србије као независне државе, било је неопходно реформисати државну управу и правосудни систем. Дуго најављивана реформа судства започета је доношењем Закона о уређењу судова крајем 2008. године.⁴⁸

РЕФОРМА СУДСТВА 2008. ГОДИНЕ И СТВАРАОЦИ ПРАВОСУДНЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ⁴⁹

Према Закону о уређењу судова из 2008. године⁵⁰, судови у Србији су подељени на судове опште и судове посебне надлежности. Судови опште надлежности су:

1. основни судови;
2. виши судови,
3. апелациони судови;
4. Врховни касациони суд.

Судови посебне надлежности су:

привредни судови;

1. Привредни апелациони суд;
2. прекршајни судови;
3. Виши прекршајни суд;
4. Управни суд.

Привредни апелациони суд, Виши прекршајни суд и Управни суд оснивају се на територији Републике. Основни суд оснива се на територији града, односно једне или више општина. Виши суд се оснива на територији надлежности једног или више основних судова. Привредни суд покрива територију једног или више градова, односно општина. Апелациони суд се оснива за територију виших судова.

У погледу стварне надлежности, Законом је предвиђена надлежност два првостепена суда у грађанским предметима – основног и вишег. Основни суд у првом степену суди у свим грађанско-правним споровима, ванпарничним и извршним стварима, стамбеним споровима, радним споровима, споровима о накнади штете и за кривична дела, где је предвиђена новчана казна или казна затвора до десет или десет година. Виши суд у првом степену суди за кривична дела за која је предвиђена казна затвора преко десет година и за кривична дела одавања државне тајне, позивања на насилну промену уставног уређења и слично. Такође, Виши суд одлучује у грађанско-правним споровима (у случајевима ревизије), споровима око утврђивања и оспоравања очинства и материнства, споровима о ауторским правима, споровима поводом штрајка, колективног уговора, обавезног социјалног осигурања, одлучује о захтевима за рехабилитацију, забрани растурања штампе, сукобу надлежности ос-

⁴⁸ Закон о уређењу судова, „Службени гласник РС“, 116/2008.

⁴⁹ У овом делу текста анализирају се промене у организацији, стварној и територијалној надлежности судова, које су утицале на измену статуса правосудних органа као стваралаца архивске грађе.

⁵⁰ Закон о уређењу судова, „Службени гласник РС“, 116/2008.

новних судова са свог подручја итд. Виши суд решава у другом степену по жалбама на одлуке основног суда у грађанским предметима и извршним и ванпарничним поступцима.⁵¹

Искључиво другостепену надлежност имају апелациони судови који одлучују о жалбама на првостепене одлуке виших судова и на пресуде основних судова у грађанским споровима и кривичним поступцима, ако за одлучивање по жалбама није надлежан виши суд.

Врховни (касациони) суд је највиши суд у Србији, са седиштем у Београду⁵², и одлучује о ванредним правним средствима, сукобу надлежности између судова, разматра примену закона и рад судства, именује судије Уставног суда⁵³ и стара се о уједначавању судске праксе.

Законом су прописани и судови посебне надлежности: привредни судови, Привредни апелациони суд, прекршајни судови, Виши прекршајни суд и Управни суд. Привредни суд у првом степену суди у привредним споровима између привредних субјеката, у споровима поводом стечаја и ликвидације, води поступак стечаја и реорганизације и друго. Привредни апелациони суд одлучује о жалбама на одлуке привредних судова, сукобу надлежности између привредних судова и утврђује правне ставове из правне материје за коју је надлежан.

Законом о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштва из 2008. године основани су прекршајни, основни, виши, привредни и апелациони судови. Установљена је и мрежа прекршајних судова, као и Виши прекршајни суд у Београду са одељењима у Новом саду, Нишу и Крагујевцу. Законом су регулисани оснивање и надлежност основних, виших и апелационих јавних тужилаштва. Мрежа тужилаштва формирана је тако да одговара територијалној организацији основних, виших и апелационих судова.⁵⁴

С обзиром да је *Законом о уређењу судова* предвиђено да нова судска организација започне рад 1. јануара 2010. године, последњег дана децембра 2009. престали су са радом Врховни суд Србије, Виши трговински суд и прекршајни органи (већа, општински органи, комисије). Од 1. јануара 2010. године започињу рад Врховни

⁵¹ О организацији и надлежности судова и тужилаштва видети у: Bojan Spaić, *Komparativna analiza uređenja sudova*, Centar za pravosudna istraživanja (CEPRIS), Beograd 2022. Аутор анализира организацију судства у Србији установљену у периоду од 2010. до 2014. године и процењује ефекте реформе на основу компаративне анализе судова у другим европским државама. <https://www.cepris.org/wp-content/uploads/2022/11/Bojan-Spaic-Komparativna-analiza-uredenja-sudova.pdf> (приступљено 14. 9. 2023)

⁵² Врховни касациони суд од 11. маја 2023. године мења назив у Врховни суд. Видети: Закон о уређењу судова, „Службени гласник РС“, 10/2023.

⁵³ Уставни суд није у саставу судског система и његова надлежност се регулише посебним законом.

⁵⁴ *Закон о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштва*, „Службени гласник РС“, 116/2008. Мрежа судова, установљена Законом из 2008. године, обухватала је 34 основна суда, 26 виших, 16 привредних и четири апелациона. У погледу прекршајних судова, установљено је 45 основних и четири виша прекршајна суда. Упоредо са судовима опште надлежности, основана су 34 основна тужилаштва, 26 виших и четири апелациона.

суд, Привредни апелациони суд, Управни суд и Виши прекршајни суд. Предмете вишег трговинског суда преузео је Привредни апелациони суд. Врховни касациони суд, Управни суд и апелациони судови, у складу са надлежношћу, преузимају архиву Врховног суда Србије. Такође, Виши прекршајни суд преузима архиву укинutih већа за прекршаје и другостепених прекршајних органа.⁵⁵ Може се закључити да су, као ствараоци архивске грађе, 31. децембра 2009. године престали да постоје Врховни суд Србије, Виши трговински суд у Београду и прекршајни органи (комисије и већа за прекршаје).

Према важећем *Закону о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштва* из 2013. године, у Србији постоји укупно 159 судова. Мрежа судова обухвата 66 основних и 25 виших судова, 16 привредних судова, 44 прекршајна суда и Управни суд. Поред виших судова, другостепену надлежност имају четири апелациона суда, Привредни апелациони и Прекршајни апелациони суд.⁵⁶ У складу са повећањем броја основних судова са 34 на 66, овим *Законом* повећан је и број основних тужилаштва.⁵⁷

*

Реформом правосудног система, која је текла од почетка деведесетих година прошлог до краја прве деценије овог века, формиран је јединствен судски систем на целокупној територији Републике Србије; успостављени су државноправни оквири и друштвенополитички услови за развитак независног судства; установљена је нова организација и хијерархија правосудних органа; мрежа судских институција је рационализована; започет је процес специјализације судова.⁵⁸

У правосудној хијерархији највиши суд у Републици Србији је Врховни суд и непосредно је виши за Привредни апелациони суд, Виши прекршајни суд, Управни суд и апелационе судове. У складу са законским променама, раније судске надлежности Врховног суда наслеђују новоосновани Управни суд из области управног права, односно апелациони судови као другостепени органи у грађанским и кривичним предметима.

Поред великих промена у начину уређења и организацији судског система, суштински је измењена и стварна надлежност судова у односу на раније законске прописе.⁵⁹ Виши судови добили су надлежност првостепених и другостепених судских органа, што је представљало велику новину у правосудном систему Србије.

⁵⁵ Видети: *Закон о уређењу судова*, „Службени гласник РС“, 116/2008, чланови 87-93.

⁵⁶ *Закон о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштва*, „Службени гласник РС“, 101/2013. Мрежа судова доступна је на порталу <https://www.vk.sud.rs/rs-lat/sematski-prikaz-organizacijasudova> (приступљено 24. 8. 2023)

⁵⁷ Мрежа јавних тужилаштва обухвата Врховно јавно тужилаштво, четири апелациона, 25 виших и 58 основних јавних тужилаштва и два специјализована тужилаштва – Јавно тужилаштво за организовани криминал и Јавно тужилаштво за ратне злочине, <https://vst.jt.rs/spisak-nosilaca-javnih-tuzilackih-funkcija/> (приступљено 25. 8. 2023)

⁵⁸ О томе више у: *Национална стратегија реформе превосуђа за период 2013–2018*, „Службени гласник РС“, 57/2013; Milica Kolaković Bojović, *Organizacija pravosuđa u RS – reformski okviri i EU standardi*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd 2018, https://www.iksi.ac.rs/izdanja/organizacija_pravosuđa_u_rs.pdf (приступљено 17. 8. 2023)

⁵⁹ Aleksandar Radovanov, Nenad Stefanović, *Razvoj sudskog sistema*, Glasnik advokatske komore Vojvodine, vol. 83 (11), 576-594.

ЗАКЉУЧАК

На основу измена у организацији, мрежи, територијалној и стварној надлежности судова и тужилаштва у Републици Србији, 2009. се може узети као гранична година између старих и нових правосудних фондова. Почетну годину нових архивских фондова дефинише акт о оснивању сваког суда појединачно, односно датум ступања на снагу Закона о уређењу судова и Закона о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштва из 2008. године. Приликом формирања нових фондова судских органа неопходно је пратити даља оснивања или укидања судова у оквиру судске мреже. Наравно, архивски фондови укинutih судова сматрају се хронолошки затворени од датума престанка рада њихових стваралаца.

Формирањем нових фондова судства и раздвајањем фондова правосудне провенијенције социјалистичког периода, била би сачувана целовитост фондова која је угрожена због честих промена организације и надлежности судова (територијалне и стварне) током реформског периода.⁶⁰ Критеријум промене друштвенополитичког система и државноправног уређења био би примењен као полазна аргументација за разграничење фондова архивске грађе и документарног материјала правосудних органа и формирање нових архивских фондова судства постсоцијалистичког периода у архивима у Србији.

Упоредо са овом тезом, ако се судски органи посматрају као живи организам једног друштва утемељен на националним и светским правним тековинама, онда се судови, без обзира на промене у организацији, хијерархији, смањеној или проширеној надлежности, могу сматрати истим органима, са истом функцијом у свим друштвенополитичким системима и савременим државним уређењима. У овом погледу се и историографски приступ не разликује, па се теме из историје судских организација обрађују као део целокупне државне прошлости и националне историје („сегмент српске државности“), а не политичког система или државног уређења који су били заступљени током развоја државности.⁶¹

⁶⁰ Аутор рада имао је прилику да сређује и обрађује архивску грађу о суђењима за дела против државе и народа после Другог светског рата. Наведена архивска грађа носила је назив Четничка архива и није јој била одређена фондовска припадност. Због пропуста током образовања фонда и честих промена судских надлежности над предметима за ову врсту кривичних дела, преузета архивска грађа била је непотпуна, неидентификована, без пратећих књига и неадекватно физички смештена. У процесу обраде установљено је да је последњи титулар судских списа био Окружни суд у Јагодини (Светозарево). Списи су предати територијално надлежном Окружном суду у Јагодини 1951. године од стране Окружног суда Области крагујевачке. У питању су судски предмети за кривична дела против државе и народа који су вођени у периоду од 1945. до 1950. године пред различитим судским инстанцама, најпре пред војним судовима, а затим и цивилним, у складу са преузимањем надлежности. Током кретања предмета између стварно надлежних судова или у поступку апелације, нестали су њихови делови или читави списи. Поред тога, део списа није преузет од стране Архива у Јагодини 1988. године и данас се налази у Окружном суду (Вишем суду) у Јагодини. О овоме детаљније у: Милорад Јовановић, *Архивска грађа о суђењима народним непријатељима у Моравском округу после Другог светског рата*, Архивска грађа у теорији и пракси, Зборник радова (ур. Зоран Вељановић), АДС, књига 2, Београд 2018, 329-342.

⁶¹ Јасмина Живковић, *Судство као сегмент српске државности 1804–1914*, Историјски

И код самих стваралаца судске архивске грађе и документарног материјала није успостављена јасна дистинкција према судском органу који му је претходио. У овим случајевима правосудни закони се првенствено баве проблематиком преузимања архиве и предмета од стране територијално и стварно надлежних судова (видети одељке прелазних и завршних одредаба).

Током последње и актуелне реформе судства могу се уочити различити ставови и поступања према архивској грађи укинутих судова. Највећи проблем је настао код укинутих општинских судова, на чијој територији су формирана судска одељења територијално надлежних новоформираних основних судова. У погледу третирања ових стваралаца, у пракси се наилази на различита решења, како код судова, тако и код архива. Један број архива је фондове укинутих општинских судова преузео, посматрајући њихове ствараоце као бивше, па су самим тим предузели мере заштите у складу са обавезама према укинутим ствараоцима архивске грађе и документарног материјала. Упоредо се могу запазити и другачија решења, где су надлежни основни судови, сматравши се правним наследницима, полагали право на архивску грађу и документарни материјал укинутих општинских судова, на чијој територији су основана судска одељења, или су према стварној и територијалној надлежности преузимали само нерешене предмете укинутих судова. Истоветни став заузели су основни и виши судови који су формиран на територији ранијих општинских и окружних судова, па су архивску грађу и документарни материјал бивших општинских и основних судова посматрали као сопствене.

Питање разграничења и утврђивања фондова непосредно се односи и на поступања спољне службе у процесу заштите и преузимања архивске грађе судских органа. Вођење Архивске књиге, израда и усвајање Листе категорија и преузимање списка у директној су вези са одређивањем статуса стваралаца и ималаца архивске грађе и документарног материјала. Од тога како се образују фондови и дефинишу њихови ствараоци и имаоци зависи да ли ће се Архивска књига наставити или закључити, односно усвојити нова Листа категорија или допунити и изменити постојећа. Наведене проблеме и различита решења потребно је отклонити уједначавањем архивске теорије и праксе, али и усклађивањем архивских и правосудних прописа који регулишу управљање, чување и заштитити судских списка.

Уколико се посебно посматрају прописани критеријуми за формирање архивских фондова из Упутства (1969) и Препоруке (1985), потребно је проценити њихове ефекте у архивистичкој пракси. Имајући у виду када су ови акти донети, могла би се предложити израда новог упутства о разграничењу и одређивању архивских фондова у обавезујућој правној форми.

архив Пожаревац, Пожаревац 2006, *passim*. Видети монографске публикације Николе Жутића: *160 година владавине права: Врховни суд Србије 1846–2006*, Београд, 2006; *Окружни суд у Београду 1840–2007*, Београд 2007; *Виши суд у Београду 1928–2018*, Београд 2008.

РЕЗИМЕ

Промена друштвенополитичког система и државноправног уређења деведесетих година прошлог века била је полазна аргументација за разграничење фондова архивске грађе и документарног материјала правосудних органа, као и за формирање нових архивских фондова судства постсоцијалистичког периода у архивима у Србији. Применом критеријума о образовању фондова и анализом законских прописа који регулишу област правосуђа, настојано је да се одреди хронолошка граница између престалих и започетих архивских фондова правосудних органа.

Анализирани су прописи који су регулисали статус и делатност правосудних органа у наведеном периоду. Издвојени су органи правосуђа који су укинута (престали са радом), па према томе, и њихови фондови архивске грађе. Прегледана је судска администрација – мрежа судова (стварна и територијална надлежност) после реформе судства 2008. године у погледу одређивања фондова судске провенијенције. Издвојени су судови опште надлежности, питање њиховог укидања, престанка рада и преузимања нерешених предмета од стране стварно надлежних судова.

Поред корених друштвенополитичких промена, закључено је да су измене у организацији, мрежи, територијалној и стварној надлежности судова и тужилаштва у Републици Србији у првој деценији овог века биле такве, да се 2009. може посматрати као година дисконтинуитета код стваралаца архивске грађе судске провенијенције. Самим тим, у Републици Србији могу се формирати, односно започети нови фондови правосудних органа.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архив Југославије (АЈ)

- Фонд Врховног привредног суда 1947-1974. (АЈ 213); <http://inventar.arhivyu.rs/beleske/beleska213.pdf>

Историјски архив „Средње Поморавље“ у Јагодини (ИАЈ)

- Фонд Округног суда у (Светозареву) Јагодини 1945- (ИАЈ, Ф. 340)
- Закон о јавном тужилаштву, „Службени гласник СРС“, 45/1989; <http://bpr.uzzpro.gov.rs/Register.aspx>
- Закон о јавном тужилаштву, „Службени гласник РС“, 43/1991.
- Закон о редовним судовима, „Службени гласник СРС“, 45/1989.
- Закон о Савезном суду, „Службени лист СФРЈ“, 21/1974.
- Закон о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштава, „Службени гласник РС“, 116/2008; <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2008/116/6/sg>
- Закон о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштава, „Службени гласник РС“, 101/2013.
- Закон о судовима, „Службени гласник РС“, 45/1991.
- Закон о судовима, „Службени гласник РС“, 46/91, 60/91, 18/92, 71/92.
- Закон о судовима, „Службени лист ФНРЈ“, 30/1954.
- Закон о судовима удруженог рада, „Службени гласник СРС“, 32/1975.
- Закон о уређењу народних судова, „Службени лист ДФЈ“, 67/1945.
- Закон о уређењу судова, „Службени гласник РС“, 63/2001, 42/2002, 27/2003, 29/2004, 29/2004, 101/2005, 46/2006.
- Закон о уређењу судова, „Службени гласник РС“, 116/2008.
- Закон о уређењу судова, „Службени гласник РС“, 10/2023.
- Мрежа судова: <https://www.vk.sud.rs/sr-lat/sematski-prikaz-organizacijasudova>
- Мрежа јавних тужилаштава: <https://vst.jt.rs/spisak-nosilaca-javnih-tuzilackih-funkcija/>
- Национална стратегија реформе правосућа за период 2013–2018, „Службени гласник РС“, 57/2013.
- Основни закон о судовима опште надлежности, „Службени лист СФРЈ“, 7/65.
- Препорука о условима и начину образовања архивског фонда и архивске збирке, Архивист XXXV, 1-2, Београд 1985.
- Савезни суд 1945–2003, Историјска белешка (Љубица Вуковић, Мирослава Медаковић), Београд 2011; <http://inventar.arhivyu.rs/beleske/beleska212.pdf>
- Savezno savetovanje arhivskih radnika Jugoslavije (Neum, novembar 1982), *Zaključci*, Архивист XXXII, 1-2, Београд 1982.

- *Упутство о одређивању критерија о формирању архивског фонда*, Архивски преглед, 1, Београд 1969.
- *Устав СРЈ*, „Службени лист СРЈ“, 1/1992.
- *Устав ФНРЈ*, „Службени лист ФНРЈ“, 10/1946.
- *Уставни закон за спровођење Устава републике Србије*, „Службени гласник РС“, 116/2008.

Литература

- *Архивски фондови и збирке у архивима и архивским одељењима у Социјалистичкој аутономној покрајини Војводини*, (гл. и одг. уредник мр Средоје Лалић), Савез друштва архивских радника Југославије, Београд 1977.
- *Архивски фондови и збирке у архивима и архивским одељењима у Социјалистичкој аутономној покрајини Косово*, (гл. и одг. уредник мр Средоје Лалић), Савез друштва архивских радника Југославије, Београд 1986.
- *Архивски фондови и збирке у архивима и архивским одељењима у СФРЈ, Социјалистичка република Србија (без социјалистичких аутономних покрајина)*, (гл. и одг. уредник мр Средоје Лалић), Савез друштва архивских радника Југославије, Београд 1978.
- Божић, Иван, Ћирковић, Сима, Екмечић, Милорад, Дедијер, Владимир. *Историја Југославије*, Београд 1972.
- Бојовић, Стојанка. *Правосудни органи у Нишу, непосредно и након Другог светског рата (1944–2020)*, Архивска грађа у теорији и пракси, Зборник радова (ур. Слободанка Цветковић), Архивистичко друштво Србије (АДС), књига 5, Београд – Нови Сад 2022.
- Будаћ, Љубица. *Уставни суд Војводине Нови Сад (1969–1991)*, Архивски анали, Часопис Друштва архивских радника Војводине, година IV, број 4, Нови Сад 2007.
- *Водич Архива Србије* (прир. Јелена Недељковић *et.al*), Водич кроз архивску грађу Србије, I, књига прва, Архив Србије, Београд 1973.
- *Водич Историјског архива Београда* (прир. Оливера Таушановић, Емилија Бадер), Водич кроз архивску грађу Србије, V, књ. прва, Историјски архив Београда, Београд 1984.
- *Водич Историјског архива „Средње Поморавље“ Светозарево* (прир. Радмила Тошић), Водич кроз архивску грађу Србије, IV, Историјски архив „Средње Поморавље“, Светозарево 1984.
- *Водич Историјског архива у Пироту* (прир. Предраг М. Видановић), Водич кроз архивску грађу Србије, XIX, Историјски архив у Пироту, Пирот 2019.
- *Водич кроз архивске фондове Историјског архива Суботика* (прир. Tatjana Segedinčev *et.al*), *Водич кроз архивску грађу Србије*, *Водич кроз архивске фондове за архиве у Војводини*, XVIII/1, Историјски архив Суботика, Суботика 2011.

- Vojnović, Emil. *Kriteriji za određivanje arhivskog fonda*, Arhivist VII, 1-2, Beograd 1958.
- Gavrilović, Danica. *Formiranje arhivskog fonda*, Arhivist XXXII, 1-2, Beograd 1982.
- Гавриловић, Даница. *Разграничење фондова у архивистичкој пракси*, Архивски преглед, 1-2, Београд 1966.
- Грубач, др Момчило. *Организација судова у Србији и Војводини од 1945. до 2006. године*, Архивски анали, Часопис Друштва архивских радника Војводине, Година IV, број 4, Нови Сад 2007.
- Димић, Љубодраг. *Историја српске државности. Србија у Југославији, III*, Нови Сад 2001.
- Живковић, Јасмина. *Судство као сегмент српске државности 1804–1914*, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац 2006.
- Жутић, Никола. *Окружни суд у Београду 1840–2007*, Београд, 2007.
- Жутић, Никола. *160 година владавине права: Врховни суд Србије 1846–2006*, Београд, 2006.
- Плић, Радивоје. *Trideset godina pravosuđa SFRJ*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, br. 15, Niš 1975; <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z15/06z15.pdf>
- Јаначковић, Бранка, Солонун, Славица. *Едиција „Водич кроз архивску грађу Србије“*, Архивска грађа у теорији и пракси, Зборник радова (ур. Слободанка Цветковић), Архивистичко друштво Србије (АДС), књига 4, Београд 2020.
- Јовановић, Милорад. *Питање разграничења и утврђивања архивских фондова органа власти и управе у постсоцијалистичкој Србији*, Архивска грађа у теорији и пракси, Зборник радова (ур. Слободанка Цветковић), Архивистичко друштво Србије (АДС), књига 6, Београд 2023.
- Kolaković Vojojić, Milica. *Organizacija pravosuđa u RS – reformski okviri i EU standardi*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd 2018; https://www.iksi.ac.rs/izdanja/organizacija_pravosudja_u_rs.pdf
- Марковић, Катарина. *Врховни суд Војводине Нови Сад (1945–1991)*, Архивски анали, Часопис Друштва архивских радника Војводине, Година IV, број 4, Нови Сад 2007.
- Мирковић, Зоран С. *Српска правна историја*. Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2017.
- Недељковић, Јелена. *Водич кроз архивску грађу Србије*, Архивски преглед, 1-2, Београд 1980.
- Петрановић, Бранко. *Историја Југославије 1918–1978*, Београд 1980.
- Петровић, Весна. *Судови удруженог рада као нови ствараоци архивске грађе*, Архивски преглед, 1-2, Београд 1981.

- Petrović, Milić. *Kriterijumi za formiranje arhivskih fondova u registraturama*, Arhivist XXXII, 1-2, Beograd 1982.
- Петровић, Милић Ф. *Утврђивање архивског фонда, регистратуре и разграничење надлежности архива код нових стваралаца архивске грађе*, Архивски преглед, 1-4/1992/1993, Београд 1997.
- Radovanov, Aleksandar, Stefanović, Nenad. *Razvoj sudskog sistema*, Glasnik advokatske komore Vojvodine, vol. 83, br. 11, Novi Sad 2011.
- Симоновић, Мирослава. *Трговачки суд у Београду 1860–1945*, Архивски преглед, 1, Београд 1972.
- Стеванчев, Тајјана. *Фондови средњих судова у Историјском архиву Сомбор*, Архивски анали, Часопис Друштва архивских радника Војводине, година IV, број 4, Нови Сад 2007.
- Spaić, Bojan. *Komparativna analiza uređenja sudova*, Centar za pravosudna istraživanja (CEPRIS), Beograd 2022; <https://www.cepris.org/wp-content/uploads/2022/11/Bojan-Spaic-Komparativna-analiza-uređenja-sudova.pdf>
- Шаркић, Срђан, Поповић, Драгољуб, Николић, Драган. *Историја српског правосуђа*, Београд 1997.

Milorad JOVANOVIĆ

**THE QUESTION OF DELINEATION
AND CREATION OF ARCHIVAL FONDS
OF THE JUDICIAL ORGANS IN
POST-SOCIALIST SERBIA**

Summary

270

The changed of the socio-political system and state and legal order during the nineties of the last century, was a starting-point argumentation for delineation of fonds of archival material and documentary material of judicial organs, so as for creation of new archival fonds of the judiciary of the post-socialist period in the archives in Serbia. By applying criteria for creating fonds and by analysing legal norms that regulate the judiciary area, the endeavours were taken to determine the chronological boundary between ceased and commenced archival fonds of the judicial organs.

Legal norms that regulated status and activities of the judicial organs in the said period were analysed. The judicial organs that ceased to exist were separated and their fonds of archival material accordingly. Court administration – the network of courts (real and territorial jurisdiction) after the reforms of the judiciary in 2008 regarding determining of the fonds of judicial provenance, was surveyed. The courts of general jurisdiction, the question of their termination, work cessation and assuming of the unclosed cases files by courts with real jurisdiction, were separated.

Besides fundamental socio-political changes, it is concluded that the changes in organisation, network, territorial and real jurisdiction of the courts and prosecution in the Republic of Serbia in the first decade of this century were of such a kind that the year 2009 can be viewed as a year of discontinuity in regards to creators of archival material of judicial provenance. Therefore, new fonds of the judicial organs in the Republic of Serbia can be created.